

SADNESS/ҚАЙҒУ СИНОНИМИК ҚАТОРЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛУВЧИ БИРЛИКЛАРНИНГ МЕТАФОРИК ФОАЛЛАШУВИ (ҚОРАҚАЛПОҚ ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИ МАТЕРИАЛИДА)

Ш.М.Калимбетов

УзДЖТУ Ташкент

Annotation: *Мақолада sadness/қайғу синонимик қаторига кирувчи эмоция концептларининг метафорик имкониятлари қорақалпоқ ва инглиз тилларида кўриб чиқилади.*

Жумладан, инглиз тилидаги in sadness ва with sadness иборалари семантик ва структура жиҳатдан бир-бирига жуда яқин турса-да, лекин уларнинг қўлланишида маълум даражада фарқ мавжудлиги кузатилади. Шу билан бирга қорақалпоқ тилидаги қайғу эмоцияси шеърӣ матнда ўзига хос равишда воқеаланаши итиборга олинади.

Key words: *The article deals with the metaphorical possibilities of emotion concepts, which are synonyms of sadness, in Karakalpak and English languages. For example, the English expressions in sadness and with sadness are semantic and Although structurally very close to each other, it is observed that there is a certain difference in their application. At the same time, it is noted that the emotion of sadness in the Karakalpak language occurs in a unique way in the poetic text.*

Маълумки, эмоция метафоралари ўзининг серкирралиги ва мураккаб табиати билан ажралиб туради. Уларда лисоний ва нолисоний омиллар қоришган ҳолда намоён бўлади. Жумладан, метафоранинг ҳамма учун тушунарли бўлиши учун унинг маъноси лисонийлашуви, яъни луғатда қайд этилиши керак. “Ҳозирги ўзбек адабий тили” дарслиги муаллифлари таъкидлаганидек, “Нутқда шундай сўзлар кузатиладики, улар билан бир вақтнинг ўзида бирдан ортиқ денотат ифодаланади ва маънолардан қайси бири бош ёки ҳосила маъно эканлигини англаш мушкул бўлиб қолади. Мисол сифатида [олма] лексемасининг иккита [“дарахт”, “мева”], [тил] сўзининг иккита [“аъзо”, “алоқа воситаси”] маъносини кўрсатишнинг ўзи етарли. Тилшуносликда баъзан улар кўчма маъно, баъзан ҳар иккаласи ҳам номинатив маъно сифатида баҳоланади. Шундай бўлса-да, ҳосила маънолар асосидаги денотатларнинг ўз хусусий атамаларига эга эмаслиги, шунингдек, сўзнинг шу маънолар асосида лисоний тизимдан ўзига хос ўрин эгаллашлари уларнинг соф лисоний ҳодиса сифатида қаралишига асос бўлади” (Сайфуллаева, Менглиев ва бошқа. 2006:391).

Юқорида билдирилган фикрни эътиборга олган ҳолда биз эмоция метафораларини қуйидаги жиҳатлари нуқтаи назаридан тавсифлашга ҳаракат қиламиз: 1) эмоциянинг табиати; 2) эмоциянинг ҳосил бўлиши; 3) эмоцияни тугатиш; 4) эмоцияни ҳис этиш; 5) бир эмоциянинг бошқасига кўчиши; 6) эмоцияларнинг ўзаро бирикиши. Биз кўриб чиқаётган метафораларнинг санаб ўтилган дастлабки учта

жихати одатда эмоция ва ушбу эмоцияни ҳис этаётган шахс ўртасидаги муносабатга ишора қилади. Ушбу муносабат макондаги яқинлик ёки ўхшашлик билан боғлиқ.

Мисол тариқасида қуйидаги мисолларни қиёслаймиз:

1. If necessary, allow yourself to become this sub-personality, and experience the hurt, sadness, anger or other emotions she or he is holding (CAS 2730, BNC);

2. Some grandparents have the sadness of losing rather than gaining grandchildren (BLW 1758, BNC);

3. *Ҳеш хабар жоқ Қарабайдан кеткели,*

Ол кеткели мне үш ай откени,

Уўайымлап басым қатып қайгырып. (М.Дарибаев, “Айнара” 448-бет)

4. *Көгөрмейди кеспесе-де,*

Қайгы-уайым жеспесе-де,

Мени сорып теспесе-де,

Тескеннен кем қылган емес (Бердақ, “Болган емес”170-бет)

Ушбу мисоллардаги метафорик иборалар эмоцияни ҳис этаётган шахсларнинг бир-бирига яқинлигидан хабар беради. Бундай яқинлик ёрдами феъл ва предлог ёки кўмакчиларнинг мавжудлигида ҳам намоён бўлади.

Метафорик иборалар эмоциянинг ҳосил бўлиши нуқтаи-назаридан таҳлил қилганида ҳам юқоридаги ҳолат содир бўлиши кузатилади. Жумладан, қуйидаги ҳолатларни таҳлил қилиб кўрамиз:

а) After the Second World War, the street had changed, and she knew that had brought sadness to her late father (CLD 2771, BNC);

б) These were the ones giving them so much grief because of low chip yields (CSS 396, BNC).

в) *Көпшилик бахытлы заманга жетти,*

Басына қайгылы қара күн өтти,

Гүл турмыс Нур турмыс, Қурысып олар. (М.Дарибаев, 448-бет)

г) *Ўақтында ислеп бармаган жумыслары бүгин оны үлкен қайгыга салды.*

Макондаги яқинликка ишора қилинаётганида эмоцияни ҳис этаётган шахс уни назорат қилиш имконига эга бўлмайди. Аксинча, бу кўринишдаги метафорик иборалар воқеланишида эмоциянинг тугашига ишора мавжуд. Бу турдаги метафорик иборалар кўпинча эмоция ва уни ҳис этаётган шахс ўртасидаги муносабатни воқелантирувчи маъно бўлагига эга бўлади. Буни, масалан, қуйидаги мисолларда кузатамиз:

For a moment he sat there, trying to feel the sorrow he knew he owed his father but it was kept from him (GUG 1791, BNC);

Later he put aside his grief to invite successor Bill Clinton to the white House for a few tips on settling in (CFM 1477. BNC).

Келтирилган мисоллардан маълум бўладиги, алоҳида объект сифатида идрок этилган эмоция, уни ҳис этувчи шахс билан бевосита алоқадор бўлса-да, лекин унинг ҳаракатини чекламайди. Бу турдаги метафорик кўчимлар физик объект когнитив

моделли доирасида шаклланади ва уларда эмоциянинг ҳосил бўлиши ҳамда тугаши акс топади.

Бундан ташқари, айрим метафорик иборалар идишдаги модда (substance in a container) когнитив модели доирасида шаклланади. Жумладан, қуйидаги мисолларни таҳлил қилиб кўрамиз:

a) *Wait wen you are filled with sorrow (FSO 176, BNC);*

б) *She looked into his eyes and saw terrible pain and inconsolable grief (AN7 1960, BNC);*

в) *Иши қара қайғыга толы Баймураттың аўзынан сөз шықпады.*

г) *Жүгинистиң жүрек төрінде үлкен қайғы бар.*

Бу ерда баъзан “идиш” вазифасини инсоннинг танаси эмас, балки бирон-бир маконни англатувчи бирлик бажариши ҳам мумкин. Масалан, қуйидаги мисолда ушбу вазифа room “хона” сўзининг зиммасига тушмоқда:

There was a sadness in the room, a feeling of oppression, that had nothing to do with the years of dirt and disarray (HH8 1952, BNC).

Олдинги мисолларда кузатилганидек, когнитив моделда идиш ролини инсон танаси ўтаётганида эмоция ва уни ҳис этувчи шахс ўртасидаги боғланиш яққол намоён бўлади. Бунда эмоция ва шахс ўртасидаги муносабат жисмоний кўринишга эга.

Идишдаги жисм когнитив модели фаоллашувида юзага келадиган метафорик ибораларнинг биз таҳлил қилган мисоллардаги микдорий кўрсаткичлари қуйидаги жадвалларда акс эттирилган.

Жадвал 1. Идишдаги жисм модели асосида шаклланган эмоция метафоралари (инглиз тили мисолида)

Метафоралар	Sadness	Sorrow	Grief	Depression
Сони	63	23	26	7

Жадвал 2. Идишдаги жисм модели асосида шаклланган эмоция метафоралари (қорақалпоқ тили мисолида)

Метафоралар	қайғы	ғам	муң	түскинлик
Сони	78	26	24	8

Жадвалларда келтирилган маълумотлардан маълум бўлишича, идишдаги жисм когнитив модели эмоция метафораларини воқелантиришда бирмунча фаолдир. Айниқса sadness ҳамда “қайғы” лексемалари метафорик кўчимларни ҳосил қилишдаги иштироки бошқаларникига қараганда анча сезиларли даражада юқори эканлиги кўринади.

Баъзи тадқиқотчилар ушбу модел доирасида шаклланган метафорик иборалар тезкор ёки кучли эмоцияларни ифодалашни мумкинлигини кўрсатиб ўтишган (Goddard

1998; Stetanowitsch 2004). Булар қаторига эмоция худди “инсонни тамоман қамраб олиб, бошқа хоҳиш, истакларга жой қолдирмаётгандек” тасаввур қилинадиган иборалар киради (Goddard 1998).

Метафорик ибораларда эмоциянинг шиддати, тезкорлиги акс топиши масаласига қайтадиган бўлсак, ушбу ибораларни иккита гуруҳга ажратиш мумкин.

Биринчи гуруҳга эмоциянинг шиддати юқори бўлган иборалар киради. Масалан:

a) *as he did so, he felt a great sadness, an acute sense of loss, filling his entire being (HJD 2168, BNC);*

б) *as their sorrow increased so they grew bolder (GOX 425, BNC);*

в) *Жақынын жоғалтқанлығы себепли оны үлкен қайғыгы басты.*

г) *Перзентинен айрылганына еки жыл болса да ол еле азалап жүр.*

Иккинчи гуруҳни, ўз навбатида, эмоциянинг кучи, шиддати пастлиги ёки сусайиб бораётганини тасвирловчи метафорик иборалар ташкил қилади. Қиёсланг:

a) *The fact that they show little grief does not mean they are unmoved (GOT 1106, BNC);*

б) *A review of the results of 66 different studies has shown that moderate alcohol intake is associated with increased powers of expression, happiness and conviviality, and reduced stress, tension, depression and self-consciousness (CBC 5971, BNC);*

в) *Жүзим сарғайды қападан,*

Өмирим хорланды қападан,

Жаңылдым нагып тобадан,

Не боларымды билмедим. (Бердақ, 124-бет)

г) *Ол авто-авариядан соң баласының ертеңги келешегини уўайымлап қатты болдырып қалды.*

Инсон тафаккур фаолияти ва эмоциянинг ўзаро боғлиқлиги кўпчилик тадқиқотчилар тамонидан эътироф этилган. Инсонга ҳос хис туйғулар ментал характерга эғалигини уларнинг воқеланишида ҳам кузатиш мумкин. Олимлар қайд этганидек, нафрат, ғазаб, қайғу, қўрқиш, бахт каби туйғулар инсоннинг ҳолатини англатаётиб, икки хил коммуникатив вазифани бажаради. Булардан биринчиси ташқи кўринишга эга бўлиб, эмоционал шахсларнинг мулоқотини таъминласа, иккинчиси ички характерга эга, яъни лисоний тафаккурни онгдаги аксини намоён қилади (Johnson-Laird, Datley 1989).

АДАБИЁТЛАР:

1. Goddard C. Semantic analysis: a practical introduction. – Oxford University Press, 1998.
2. Johnson-Laird P. Datley K. The Language of emotions: an analysis of Semantic Field // Cognition and Emotion, 1989. vol.3(2).- p. 81-123.
3. Kovecses Z. Are there any emotion-specific metaphors? // Speaking of emotions: conceptualization and expression. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1998.-p. 127-151.

4. Radden G. The conceptualization of emotional causality by means of prepositional phrases // *Speaking of emotions: conceptualization and expression*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1998.-p. 273-294.
5. Stefanowitsch A. Words and their metaphors: A corpus- based approach//*Corpus based approaches to metaphor and metonymy*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2008.-p. 63-105.
6. Қобулжонова Г.К. Метафоранинг системавий лингвистик талқини. Филология фанлари номзоди дисс. автореферати. – Т., 2000. 24б.